

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

REGARDING THE CONCEPT AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR OFFENSES IN BUSINESS

Коваленко О.В., аспірант кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

Статтю присвячено дослідженню особливостей адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності. Задля визначення поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності розкрито сутність понять «юридична відповідальність» та «адміністративна відповідальність» шляхом висвітлення наукових позицій щодо їх розуміння й трактування. Зокрема, під час вивчення підходів науковців до визначення поняття юридичної відповідальності встановлено, що серед них можна виділити такі: деякі дослідники дотримуються позиції, що сутність юридичної відповідальності зводиться саме до вжиття заходів державного примусу до особи-правопорушника; інші науковці вважають, що юридична відповідальність – це юридичний обов'язок суб'єктів суспільних відносин щодо дотримання та виконання приписів правових норм, а також обов'язок особи-правопорушника зазнавати негативних наслідків вчиненого правопорушення у вигляді позбавлень належних особі прав; на окрему увагу заслуговує наукова точка зору, згідно з якою юридичну відповідальність запропоновано розглядати з урахуванням відповідних критеріїв (як явище об'єктивного права; як елемент змісту правовідносин; як форму державно-правового примусу). Під час дослідження сутності поняття «адміністративна відповідальність» констатовано, що сьогодні нормативно-правове визначення цієї правової категорії в чинному українському законодавстві відсутнє, натомість у теорії адміністративного права існує досить велика кількість наукових поглядів щодо встановлення сутності цієї правової категорії, деякі з них висвітлені у статті. За результатами вивчення наукової юридичної літератури з'ясовано, що сьогодні питання визначення сутності поняття та ознак адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності є малодослідженими. Визначено ознаки адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності, які класифіковано на загальні (притаманні інституту адміністративної відповідальності) та спеціальні (характеризують адміністративну відповідальність, яка настає за вчинення правопорушень саме у підприємницькій діяльності). З урахуванням установлених загальних та спеціальних ознак сформульовано авторське розуміння сутності поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності, а також визначено те, що передбачає притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності. Окрему увагу приділено встановленню підстав, наявність яких є обов'язковою для притягнення особи-правопорушника до адміністративної відповідальності у підприємницькій діяльності, до яких віднесено фактичну, юридичну (нормативну) та процесуальну.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення у підприємницькій діяльності, заходи державного примусу.

The article is devoted to the study of the peculiarities of administrative liability for offenses in business. In order to define the concept of administrative liability for offenses in business activities revealed the essence of the concepts of "legal liability" and "administrative liability" by highlighting the scientific positions on their understanding and interpretation. In particular, when studying the approaches of scholars to define the concept of legal responsibility, it was found that among them are the following: some researchers take the position that the essence of legal responsibility is to apply measures of state coercion to the offender; other scholars believe that legal liability is a legal obligation of the subjects of public relations to comply with and comply with the requirements of legal norms, as well as the obligation of the offender to suffer the negative consequences of the offense in the form of deprivation of rights. Special attention should be paid to the scientific point of view, according to which legal liability is proposed to be considered taking into account the relevant criteria (as a phenomenon of objective law; as an element of the content of legal relations; as a form of state coercion). In studying the essence of the concept of "administrative responsibility" it is stated that today the normative-legal definition of this legal category in the current Ukrainian legislation is absent, instead, in the theory of administrative law there is a large number of scientific views on establishing the essence of this legal category in the article. According to the results of the study of the scientific legal literature, it is clear that today the issues of defining the essence of the concept and signs of administrative liability for business offenses are poorly understood. Signs of administrative liability for offenses in business activities are identified, which are classified into general (inherent in the institution of administrative liability) and special (characterize the administrative liability that occurs for committing offenses in business activities). Taking into account the established general and special features, the author's understanding of the essence of the concept of administrative liability for business offenses is formulated, as well as it is determined that it involves bringing to administrative responsibility for business offenses. Particular attention is paid to establishing the grounds, the presence of which is mandatory for bringing the offender to administrative responsibility in business activities, which include factual, legal (regulatory) and procedural.

Key words: legal liability, administrative liability, administrative offense, administrative offenses in business, measures of state coercion.

Основоположні принципи та засади щодо захисту прав і свобод людини і громадянина у всіх сферах суспільного життя закріплено на конституційному рівні. Згідно зі ст. 42 Конституції України від 28 червня 1996 року кожному надається право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Водночас зазначена норма визначає гарантії забезпечення такого права з боку держави, адже саме держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності; не допускаються зловживання монополієм становленням на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція; держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт тощо [10]. Однією з гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина у сфері підприємницької діяльності

є їх правовий захист, зокрема адміністративно-правовий. В адміністративно-деліктному законодавстві закріплено низку правопорушень в підприємницькій діяльності, що має наслідком притягнення особи-правопорушника до адміністративної відповідальності. Зазначене свідчить про те, що законодавцем передбачено спеціально-юридичний механізм впливу на протиправну поведінку суб'єктів шляхом вжиття щодо них заходів адміністративного примусу за недотримання та/або невиконання законодавчо встановленого порядку провадження підприємницької діяльності.

Важливо констатувати, що питання сутності поняття юридичної відповідальності та її особливостей у загальній теорії права є широко висвітленими, як і у теорії адміністративного права висвітлена досить велика кількість наукових поглядів щодо встановлення сутності адміністра-

тивної відповідальності. Натомість питання визначення сутності поняття та ознак адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності досі не викликали особливого інтересу з боку науковців, отже, залишаються малодослідженими. З огляду на зазначене вбачається важливим та актуальним приділення уваги встановленню сутності та визначенню характерних ознак цієї правової категорії як складової частини інституту адміністративної відповідальності.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності, зокрема встановлення сутності поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності, визначення її характерних ознак та підстав, наявність яких є обов'язковою для притягнення особи-правопорушника до адміністративної відповідальності у підприємницькій діяльності.

В контексті вибраної тематики дослідження визначення поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності перш за все вимагає розкриття сутності поняття «адміністративна відповідальність» шляхом висвітлення наукових позицій щодо його розуміння й трактування. При цьому з огляду на те, що адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, відповідно, вони співвідносяться як частина й ціле, розпочати доцільно з визначення сутності більш загального поняття, а саме поняття юридичної відповідальності.

У вітчизняній теорії права сутність поняття юридичної відповідальності та її особливості були й досі залишаються об'єктом наукового пізнання багатьох науковців та вчених. Враховуючи великий обсяг наукового матеріалу, присвяченому вивченню інституту юридичної відповідальності, зупинимось більш детально на висвітленні лише деяких з наукових підходів до визначення поняття «юридична відповідальність». Так, за визначенням М. Терешука, юридична відповідальність являє собою вжиття заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення [16, с. 18].

Досліджуючи природу юридичної відповідальності, Т. Грек розглядає її як самостійний і необхідний елемент механізму правового регулювання, що характеризується трьома специфічними ознаками, а саме вона являє собою вид державного примусу; єдиною підставою до її застосування є правопорушення; вона функціонує шляхом вжиття певних негативних заходів до осіб, що скоїли правопорушення. Науковець визначає сутність юридичної відповідальності як важливого елементу правового регулювання суспільних відносин, що полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів [2, с. 42].

Якщо проаналізувати розглянуті вище наукові визначення поняття «юридична відповідальність», то його сутність зводиться саме до вжиття заходів державного примусу до особи-правопорушника. Водночас існують інші наукові погляди щодо визначення досліджуваного поняття. Зокрема, О. Кальян та О. Мисак, досліджуючи проблеми системного розуміння юридичної відповідальності, доходять висновку, що під цим поняттям необхідно розуміти нормативний, формально визначений, гарантований і забезпечений державним примусом, переконанням або заохоченням юридичний обов'язок суб'єктів суспільних відносин щодо дотримання та виконання приписів правових норм, які реалізуються у правомірній поведінці, а в разі її порушення – це обов'язок правопорушника зазнати осуду та обмежень майнового та/або особистого немайнового характеру й подальша їх реалізація [6, с. 54]. Схожою є наукова позиція А. Літвінцевої, яка визначає юридичну відповідальність як нормативно визначений обов'язок суб'єкта права зазнати негативних наслідків вчиненого правопорушення, закріплених санк-

цією правової норми у вигляді позбавлень належних особі прав чи іншого зовнішнього виразу осуду такої поведінки. На думку авторки, саме такий підхід відображає сутність і значення юридичної відповідальності, а також відповідає етимології самого слова і його вживанню в законодавстві та мові юридичної практики [13, с. 133]. Таким чином, згідно із зазначеними науковими поглядами щодо визначення юридичної відповідальності, перш за все вона є саме юридичним обов'язком суб'єкта суспільних відносин, що забезпечується державним примусом.

Окремо хотілося б відзначити науковий підхід, за яким юридична відповідальність розглядається у двох аспектах, а саме негативному й перспективному. Такого підходу, зокрема, дотримується І. Зелена, зазначаючи, що це правове явище необхідно розглядати як відповідальність за минуле (негативний аспект) та майбутнє (позитивний аспект). Зміст негативного аспекту юридичної відповідальності визначається наслідками за соціально шкідливі діяння, позитивний же аспект юридичної відповідальності виходить із правомірності діяння та є найбільш бажаною формою відповідальності в суспільстві [4, с. 14].

Досить цікавою вбачається позиція Л. Каленіченко, яка надає декілька визначень поняття «юридична відповідальність» з урахуванням відповідних критеріїв: як явище об'єктивного права; як елемент змісту правовідносин; як форма державно-правового примусу [5, с. 16]. За наукового підходу Л. Каленіченко застосування за умови наявності необхідних підстав до суб'єкта правопорушення заходів негативного характеру відображає сутність юридичної відповідальності як форми державно-правового примусу. Натомість юридичну відповідальність можна розглядати також як явище об'єктивного права (передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку); як елемент змісту правовідносин (передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають із факту правопорушення) [5, с. 16]. Отже, перш за все юридична відповідальність полягає у застосуванні до суб'єкта правопорушення заходів державного-правового примусу. Водночас вона також є видом і мірою обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах та передбачає настання несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру. З урахуванням зазначеного можна констатувати, що науковий підхід до визначення поняття юридичної відповідальності за відповідними критеріями дає можливість розкрити її сутність не у загальному розумінні, а з конкретизацією сутнісних характеристик цього динамічного правового явища.

Отже, враховуючи вищевикладене, серед підходів науковців до визначення поняття юридичної відповідальності можемо виділити такі: деякі дослідники дотримуються позиції, що сутність юридичної відповідальності зводиться саме до вжиття заходів державного примусу до особи-правопорушника; інші науковці вважають, що юридична відповідальність – це юридичний обов'язок суб'єктів суспільних відносин щодо дотримання та виконання приписів правових норм, а також обов'язок особи-правопорушника зазнавати негативних наслідків вчиненого правопорушення у вигляді позбавлень належних особі прав; на окрему увагу заслуговує наукова точка зору, згідно з якою юридичну відповідальність запропоновано розглядати з урахуванням відповідних критеріїв (як явище об'єктивного права; як елемент змісту правовідносин; як форму державно-правового примусу).

Переходячи до визначення поняття «адміністративна відповідальність», маємо зазначити, що сьогодні нормативно-правове визначення цієї правової категорії в чинному українському законодавстві відсутнє. Натомість у теорії адміністративного права існує досить велика кількість наукових поглядів щодо встановлення сутності цієї правової категорії. Розглянемо деякі з них. Зокрема, Ю. Левенець пропонує під адміністративною відповідальністю розуміти один із видів юридичної відповідальності, яка за рахунок адміністративних норм регулює специфічні адміністративно-деліктні правовідносини в різних сферах публічно-приватного, суспільного життя, що складаються стосовно вчинення деліктоздатною особою передбаченого нормами законодавства адміністративного делікту (проступку) із застосуванням до правопорушника особливої санкції правової норми [12, с. 61].

Під час дослідження сучасного розуміння адміністративної відповідальності в адміністративному праві України В. Крижановська під поняттям адміністративної відповідальності розуміє комплексний правовий механізм реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Науковець також визначає основоположні складові частини адміністративної відповідальності, до яких відносить диференційовану адміністративну протиправність, склад адміністративного правопорушення, адміністративне покарання (матеріально-правовий аспект) і процесуальну форму [11, с. 50–51].

На думку В. Колпакова, поняття «адміністративна відповідальність» розкривається як примусове (з додержанням встановленої процедури) застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [9, с. 76]. Авторський колектив навчального посібника «Адміністративне право» на чолі з О. Остапенком вважає, що сутність адміністративної відповідальності проявляється у впливі, що здійснюють уповноважені органи або посадові особи на громадянина, який скоїв адміністративне правопорушення, що тягне за собою негативні наслідки морального (попередження), матеріального (штраф) або особистого характеру (адміністративний арешт) [14, с. 63]. Схоже з останнім трактування адміністративної відповідальності надають Т. Коломєць та Г. Гулявська, а саме розглядають її як різновид правової відповідальності, що є специфічною формою негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів, згідно з якою особи, що вчинили правопорушення, повинні відповісти перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установленій законом формі й порядку [8, с. 77].

Р. Заяць надає визначення адміністративної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що має публічний державно-обов'язковий характер та полягає у застосуванні органами адміністративної юрисдикції до осіб, що вчинили адміністративне правопорушення, адміністративних стягнень у порядку, встановленому нормами адміністративного права [3, с. 19].

М. Колеснікова та Л. Калініченко звертають увагу на те, що поняття адміністративної відповідальності є досить складним явищем як юридичної, так і соціально-правової відповідальності з притаманними йому загальними та спеціальними ознаками. При цьому автори наголошують на важливій ролі адміністративної відповідальності на сучасному етапі становлення й розбудови правової держави, адже адміністративні правопорушення є найбільш численним видом проступків [7, с. 106].

За визначенням О. Поштаренко, адміністративна відповідальність – це формально закріплений у адміні-

стративно-правових нормах (юридична підстава) різновид ретроспективної юридичної відповідальності, тобто негативної адміністративно-правової реакції держави на порушення як адміністративно-правових норм, так і норм інших галузей права в різних сферах публічного адміністрування, яка виникає з моменту вчинення адміністративного правопорушення (фактична підстава) і знаходить своє відображення у конкретних матеріальних і процесуальних правовідносинах між правопорушником і державою, метою яких є вжиття щодо правопорушника в установлених законом формах і порядку заходів адміністративного стягнення, яке є мірою відповідальності і застосовується задля виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [15, с. 178]. Запропоноване визначення адміністративної відповідальності, з одного боку, розкриває одразу сутність та специфіку цієї правової категорії, однак з іншого боку, є доволі об'ємним за своїм змістовним наповненням.

Вивчення наукової юридичної літератури дає змогу зробити висновок, що сьогодні питання визначення сутності поняття та ознак адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності є малодослідженими. Виняток становить дисертаційне дослідження В. Васильєва, присвячене визначенню особливостей адміністративно-правового механізму протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності в Україні. Під час вивчення окремих питань у контексті зазначеної тематики науковець, зокрема, надає авторське визначення поняття адміністративної відповідальності у сфері підприємницької діяльності, під якою пропонує розуміти застосування уповноваженими на те органами (особами) до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення підприємницької діяльності, передбачених чинним законодавством адміністративних стягнень [1, с. 9].

Вважаємо, що задля формулювання визначення адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності доцільно визначити її характерні ознаки. З огляду на те, що адміністративна відповідальність за правопорушення у підприємницькій діяльності є складовою частиною інституту адміністративної відповідальності (тобто вони співвідносяться як частина та ціле), вона характеризується загальними ознаками, які притаманні останній, а саме є особливим видом юридичної відповідальності (різновид правової відповідальності); застосовується до особи-правопорушника відповідними правомочними суб'єктами (уповноваженими державними органами та їх посадовими особами); має певні підстави, що визначені на рівні чинного законодавства (вчинення адміністративного правопорушення; норми, що закріплюють склад адміністративного правопорушення; акт компетентного органу про накладення адміністративного стягнення); характеризується особливим порядком притягнення відповідно до вимог чинного законодавства; передбачає настання для особи-правопорушника негативних наслідків тощо. При цьому існує низка спеціальних ознак, що характеризують адміністративну відповідальність, яка настає за вчинення правопорушень саме у підприємницькій діяльності. Серед них вважаємо за доцільне виділити такі:

1) фактичною підставою настання є вчинення адміністративного правопорушення у підприємницькій діяльності, закріпленого відповідною нормою глави 12 особливої частини розділу II Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року;

2) суб'єктами такого виду адміністративної відповідальності є особи, які займаються підприємницькою діяльністю;

3) передбачено настання для суб'єкта такого виду адміністративного правопорушення негативних наслідків саме матеріального характеру (накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, розмір якого визначається санкцією відповідної норми Кодексу України про адміністративні правопорушення);

4) притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності відбувається спеціально уповноваженими суб'єктами, до яких, зокрема, законодавцем віднесені органи внутрішніх справ (Національна поліція), органи державної податкової служби, органи Антимонопольного комітету України, органи Державної фіскальної служби України, посадові особи зазначених органів.

Таким чином, з огляду на вищезазначені загальні та спеціальні ознаки адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності, а також з урахуванням проведеного аналізу наукових підходів до визначення поняття «юридична відповідальність» та «адміністративна відповідальність» пропонуємо таке її визначення. Під адміністративною відповідальністю за правопорушення у підприємницькій діяльності необхідно розуміти передбачені нормами адміністративно-деліктного законодавства вид та міру обов'язку суб'єктів суспільних відносин зазнавати заходів адміністративно-правового примусу за недотримання та/або невиконання законодавчо встановленого порядку провадження підприємницької діяльності, що передбачає настання для особи-

правопорушника негативних наслідків матеріального характеру. Притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності доцільно визначити як застосування уповноваженими органами (їх посадовими особами) до особи-правопорушника за наявності необхідних підстав заходів адміністративно-правового примусу за недотримання та/або невиконання законодавчо встановленого порядку провадження підприємницької діяльності, що тягне за собою настання негативних наслідків матеріального характеру. Важливо також враховувати, що притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності вимагає наявності таких необхідних підстав:

1) фактична – факт вчинення особою адміністративного правопорушення у підприємницькій діяльності;

2) юридична (нормативна) – наявність норми адміністративно-деліктного законодавства, згідно з якою протиправне винне діяння можна кваліфікувати саме як адміністративне правопорушення у підприємницькій діяльності;

3) процесуальна – наявність процесуальних норм, якими регламентовано процесуальний порядок притягнення винної особи до адміністративної відповідальності, та документів, що мають бути оформлені відповідно до законодавчо встановлених вимог та процедури (протокол про адміністративне правопорушення у підприємницькій діяльності, постановова суду про притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у підприємницькій діяльності).

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В. Адміністративно-правовий механізм протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. 42 с.
2. Грек Т. Правова природа юридичної відповідальності: поняття, принципи та види. *Адвокат*. 2010. № 10. С. 41–45.
3. Заяць Р. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 17–20.
4. Зелена І. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2 (23). С. 10–15.
5. Каленіченко Л. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.2>.
6. Кальян О., Мисак О. Юридична відповідальність: проблеми системного розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 59. Т. 1. С. 51–54.
7. Колеснікова М., Калініченко Л. Теоретико-правові засади адміністративної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 102–107.
8. Коломоєць Т., Гулявська Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2007. 216 с.
9. Колпаков В. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Крижановська В. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 258 с.
12. Левенець Ю. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 54–62.
13. Літвінцева А. Правова природа юридичної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 130–134.
14. Остапенко О., Кісіль З., Ковалів М., Кісіль Р. Адміністративне право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.
15. Поштаренко О. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 174–179. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.29>.
16. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 2. С. 18–21.